

Beroepsethiek voor pastores

Jacques Schenderling

DAMON

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
Hoofdstuk 1 - Inleiding	9
1.1 Inleiding	9
1.2 Gedragspatronen in het pastoraat	10
1.3 Aandacht voor ambts- of beroepsethiek	13
1.4 Opzet, werkwijze en doelgroep	20
1.5 Gebruikte literatuur	23
1.6 Leeswijzer	27
1.7 Discussie- en verdiepingsvragen	29
I Theoretisch deel	31
Hoofdstuk 2 - Ambt, beroep en ethiek	33
2.1 Inleiding	33
2.2 Ambt en ambtsethiek	33
2.3 Ambt en beroep	44
2.4 Werken in de gemeente en werken in een instelling	49
2.5 Rollen en rolverwachtingen	53
2.6 Discussie- en verdiepingsvragen	61
Hoofdstuk 3 - Inspiratie uit het Nieuwe Testament	62
3.1 Inleiding	62
3.2 De functies in het Nieuwe Testament en het ambt nu	62
3.3 Kerkstructuren en functies in het Nieuwe Testament	64
3.4 Het ethos van de gemeenteleiders in het Nieuwe Testament	69
3.5 Discussie- en verdiepingsvragen	85
Hoofdstuk 4 - Kernwaarden voor pastores	86
4.1 Inleiding	86
4.2 Bereidheid te dienen	91
4.3 Betrouwbaarheid	95
4.4 Respect voor autonomie	100
4.5 Waarachtigheid of eerlijkheid	106
4.6 Discussie- en verdiepingsvragen	112

II Praktisch deel	113
Hoofdstuk 5 Het ambt en de persoon	115
5.1 Inleiding	115
5.2 Privé-leven en levensstijl	115
5.3 Aanwezigheid en beschikbaarheid	125
5.4 Politieke functies	137
5.5 Discussie- en verdiepingsvragen	144
Hoofdstuk 6 - Omgaan met informatie	145
6.1 Inleiding	145
6.2 Het verzamelen en verspreiden van informatie	145
6.3 Vertrouwelijkheid en geheimhouding	151
6.4 Discussie- en verdiepingsvragen	172
Hoofdstuk 7 - Omgaan met financiën	174
7.1 Inleiding	174
7.2 Reguliere inkomsten	175
7.3 Giften, geschenken, erfenissen, leningen	184
7.4 Discussie- en verdiepingsvragen	193
Hoofdstuk 8 - Omgaan met relaties	195
8.1 Inleiding	195
8.2 De omgang met pastورانten en collega's	195
8.3 Doorverwijzen naar collega's en andere hulpverleners	206
8.4 Relaties en seksualiteit	211
8.5 Discussie- en verdiepingsvragen	231
Literatuurlijst	233

Woord vooraf

Dit boek gaat over het werk van pastores en over de ethische vragen waarmee pastores tijdens hun werk te maken krijgen. Omdat er in het Nederlandse taalgebied nog niet eerder een boek over de ambts- of beroepsethiek van pastores verschenen is, had ik als auteur regelmatig het gevoel me op onontgonnen terrein te wagen waar enige hulp van buitenaf welkom zou zijn. Ik kon natuurlijk wel putten uit allerlei buitenlandse literatuur en uit mijn eigen ervaring, maar daarbij blijft het gevaar aanwezig dat je bepaalde dingen over het hoofd ziet of verkeerd interpreteert.

Gelukkig heb ik bij het schrijven hulp gekregen van enkele mensen die vanuit de praktijk wilden reageren op mijn teksten. Het gaat om mensen die ruime ervaring in het pastoraat hebben opgebouwd of die zelf betrokken zijn (of waren) bij het opleiden van pastores, terwijl één van hen een onderwijskundige *pur sang* is. Ik ben bijzonder blij dat deze collega's en vrienden, een zwager en mijn eigen vrouw, de oorspronkelijke versie van dit boek van hun commentaar wilden voorzien. Ze zijn allemaal deskundig op het gebied van de pastorale praktijk, de ethiek of de onderwijskunde en ze hebben mijn werk enorm verrijkt met hun commentaar en hun aanwijzingen. Ik ben ze daarvoor zeer erkentelijk. Ik noem in alfabetische volgorde: drs. André Booms, drs. Nelly van Kampen-Boot, ds. Jacob Mulderij, dr. René de Reuver, drs. Annelien Schenderling-Smelt, prof. dr. Egbert Schroten, drs. Nico van der Voet en dr. Theo Witkamp.

Dit boek is vooral bedoeld als een praktisch boek. Het commentaar van de 'meelezers' heeft me geholpen om de ethische theorie beter te structureren en om dicht bij de Nederlandse pastorale praktijk te blijven. Uiteraard komt de definitieve tekst helemaal voor mijn eigen rekening. Waar de tekst fouten bevat, ben ik daarvoor zelf verantwoordelijk. En waar een mening wordt gelanceerd, geef ik mijn eigen mening weer en niet noodzakelijk die van de hierboven genoemde commentatoren.

Hoe dan ook, ik hoop dat dit boek z'n weg zal vinden in de Nederlandse kerken!

Jacques Schenderling

Hoofdstuk 1 - Inleiding

1.1 Inleiding

Kerkelijke ambtsdragers hebben het tegenwoordig niet gemakkelijk. In de meeste kerkelijke gemeenten en parochies is er sprake van een geleidelijke terugloop: de diensten worden door steeds minder mensen bezocht; kerkleden laten zich uitschrijven; en de kerkelijke inkomsten stagneren. Het aantal arbeidsplaatsen in de kerk neemt af, waardoor de werkdruk voor de overblijvende pastores toeneemt. Tegelijkertijd neemt de diversiteit in de gemeenten steeds verder toe, omdat de sociale mobiliteit groter is geworden. Deze toegenomen diversiteit kan ervoor zorgen dat er spanningen ontstaan tussen groepen gemeenteleden. En in veel gevallen moeten gemeenten of parochies worden samengevoegd, wat een bron van onrust en soms ook een bron van conflicten kan worden.

Er zijn dus heel wat externe factoren te noemen, waardoor het werk van ambtsdragers complexer, zwaarder en soms ook moeilijker geworden is, dan een jaar of 40 geleden.¹ Maar ook intern, bij de ambtsdragers zelf, is er veel veranderd waardoor het werk minder gemakkelijk geworden is. Ambtsdragers hebben minder dan vroeger een vaste set van opvattingen over de manier waarop het werk gedaan moet worden. Vroeger werden bepaalde opvattingen en gewoonten, morele normen en vaststaande werkwijzen, van de ene generatie ambtsdragers op de volgende generatie overgedragen. Geijkte gedragspatronen werden tijdens de opleiding en de eerste fase van het werk als ambtsdrager, via een proces van socialisatie door de nieuwe ambtsdrager geïnternaliseerd. Bestaande gedragspatronen werden zo gedurende vele jaren en zelfs eeuwen gecontinueerd. De ambtsdrager wist daardoor wat er van hem verwacht werd, ook op moreel gebied: hij² wist welke levensstijl er van hem verwacht werd; hoe hij moest omgaan met vertrouwelijke informatie; en welke relaties hij beter kon vermijden.

Op enig moment is dit overdrachtsproces gaan stokken. Traditionele morele normen en vaststaande werkwijzen werden kritisch bevraagd, en oude gedragspatronen werden ter zijde geschoven of gaandeweg vergeten. Het werk van de gemiddelde ambtsdrager is daardoor minder gemakkelijk geworden, want hij verkeert vaker dan vroeger in onzekerheid over de gedragslijn die hij moet volgen. Ogenscheinlijk is de vrijheid van de ambtsdragers toegenomen, maar in werkelijkheid is de vrijheid afgenomen, omdat de ambtsdragers de druk ervaren van de tegenstrijdige verwachtingen van hun gemeenteleden en van zichzelf.

1 Vgl. Heitink 2001.

2 Waar de pastor met 'hij' wordt aangeduid kan ook 'zij' gelezen worden.

Ook op het gebied van de normen en waarden die een ambtsdrager moet handhaven, is de onduidelijkheid sterk toegenomen. Ambtsdragers staan regelmatig voor de vraag welke verzoeken om pastorale bijstand ze moeten honoreren en welke verzoeken ze moeten afwijzen; hoe ze een scheiding kunnen aanbrengen tussen hun werk en hun privé-leven; wanneer ze een gift of geschenk mogen aannemen; en hoe ze moeten omgaan met een collega die niet goed functioneert. In een tijd waarin vaste gedragspatronen geërodeerd zijn, ontstaat er behoefte aan een nieuw houvast waarin is vastgelegd wat wel en niet kan. Voor een deel voorzien de gedragscodes van de verschillende beroepsverenigingen van pastores en geestelijk verzorgers in deze behoefte. Een beroepscode kan echter niet alle vragen beantwoorden die een ambtsdrager in de praktijk van zijn werk tegenkomt. Ambtsdragers hebben niet alleen behoefte aan een aantal concrete gedragsregels, maar ook aan reflectie op de kernwaarden en fundamentele uitgangspunten die het ambt dragen. Op basis van zo'n reflectie kunnen zij dan een attitude ontwikkelen en gedragslijnen uitzetten, die stabiliteit en rust geven in het dagelijks werk.

Dit boek is een bijdrage aan de reflectie op de kernwaarden en de fundamentele normatieve uitgangspunten van het ambt. Het is bedoeld als een inleiding in de ambtsethiek, als een terreinverkenning waarbij de hoofdzaken aan de orde komen: een bezinning op de Bijbelse wortels van de ambtsethiek; een beschouwing over kernwaarden; en een overzicht van de praktische ethische problemen waarmee ambtsdragers te maken krijgen. Voordat ik de werkwijze verder uiteenzet, wil ik echter wat dieper ingaan op de noodzaak om een ambtsethiek te ontwikkelen. Ik begin met een korte beschouwing over gedragspatronen.

1.2 Gedragspatronen in het pastoraat

Overall waar mensen duurzaam samenleven ontstaan vaste gedragspatronen. Vaste gedragspatronen vergemakkelijken de omgang met elkaar binnen de groep. Als mensen iedere keer zouden moeten overleggen over de keuzes die ze maken, zou het samenleven erg complex worden. Als een groep in een nieuwe samenstelling bij elkaar komt, duurt het vaak even voordat de gedragspatronen vastliggen. Aan het begin van een nieuw schooljaar duurt het een paar weken, voordat de leerlingen in een nieuwe klas weten wat ze aan de docenten en aan elkaar hebben. Ligt het gedragspatroon eenmaal vast, dan is het moeilijk te veranderen. Een docent die aan het begin van het schooljaar toestaat dat de leerlingen de eerste tien minuten van de les met elkaar bijpraten, zal deze gewoonte later moeilijk kunnen doorbreken.

Veel gedragspatronen die het samenleven van mensen ordenen, zijn formeel van karakter. Mensen hanteren in het sociale verkeer talloze regels die niet formeel zijn vastgelegd. Het zijn gewoonteregels die grotendeels spontaan tot stand zijn gekomen. Andere gedragspatronen zijn te herleiden op formeel, schriftelijk vastgelegde regels. Wie met de trein reist, weet dat de conducteur bevoegd is naar de kaartjes te vragen. De interactie, het gedragspatroon zoals dat zichtbaar wordt in het gedrag van de passagiers en

1.7 Discussie- en verdiepingsvragen

1. Bent u het eens met de stelling dat voor pastores en vrijwilligers in de kerk in beginsel dezelfde morele regels gelden? Wat zijn de voor- en nadelen van het ontwikkelen van een beroepsethiek die alleen voor pastores geldt? En wat zijn de voor- en nadelen van een ambtsethiek die zowel voor pastores als vrijwilligers geldt?
2. Deelt u de analyse dat de rolonzekerheid onder ambtsdragers is toegenomen? Kunt u daarvan voorbeelden geven uit uw eigen ervaring of waarneming?
3. Is het mogelijk extreem deviant gedrag te voorkomen door het formuleren van gedragscodes? Waarom wel/niet?
4. Noem een voorbeeld uit uw eigen pastorale ervaring, waarin u geconfronteerd werd met een toegepast-ethische vraag van een *pastorant*.
5. Noem een voorbeeld uit uw eigen pastorale praktijk, waarin u onzeker was over uw eigen rol en over de morele keuzes die u *zelf* moest maken.
6. Neem een ervaren collega in gedachten, die voor u het voorbeeld is van een goede pastor. In welk opzicht spiegelt u zich aan de normen en waarden die hij of zij in het werk hanteert?
7. Staat u regelmatig stil bij de ethische aspecten van de keuzen die u in uw dagelijks werk maakt? Zo ja, kunt u dan enkele voorbeelden noemen? Zo nee, wat is daarvan de reden?

I Theoretisch deel

Hoofdstuk 2 - Ambt, beroep en ethiek

2.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is vastgesteld dat de christelijke gemeente behoefte heeft aan een oriëntatie in de ambtsethiek. Voordat we de contouren van een ambtsethiek kunnen schetsen, moeten we eerst het werkkterrein globaal in kaart brengen. Daarbij gaat het om elementaire vragen zoals: moeten we het werk van pastores aanduiden als een ambt of als een beroep? In welke context moeten pastores hun werk verrichten? Welke verwachtingen leven er rond het werk van pastores en hoe zijn die verwachtingen ontstaan? Op deze en verwante vragen proberen we in dit hoofdstuk een antwoord te krijgen. Die antwoorden zullen in de ogen van een insider ongetwijfeld tamelijk algemeen en eclectisch zijn. Dat is echter onvermijdelijk, omdat dit boek geen inleiding in de praktische theologie is. Er bestaan voldoende goede inleidingen op dit gebied.¹ Dit boek biedt een inleiding in de ambtsethiek en dat betekent dat de aandacht speciaal uitgaat naar de *ethische* aspecten van het handelen van de pastor. Die ethische aspecten kunnen we echter niet geïsoleerd bestuderen en vandaar dat we in het nu volgende gedeelte vrij breed beginnen, met een reflectie op de begrippen ambt, beroep en ambtsethiek.

2.2 Ambt en ambtsethiek

Van oudsher heeft de kerk taken opgedragen aan speciaal daarvoor aangewezen personen. De evangelieverkondiging, het diaconaat en de bediening van de sacramenten werden opgedragen aan gemeenteleden met speciale gaven. Later kristalliseerde deze taakverdeling binnen de gemeente zich uit en ontstond er een aparte categorie van gemeenteleden, namelijk de ambtsdragers. Deze ambtsdragers ontwikkelden zich tot sleutelfiguren in de kerkelijke organisatie, waardoor een kerk zonder ambtsdragers voor velen ondenkbaar is.

De pastor als 'mystagoog'

Het is echter niet gemakkelijk om aan te geven wat het eigene is van het kerkelijke ambt; dat wil zeggen in welk opzicht de ambtsdrager zich binnen de gemeente onderscheidt van de gewone gelovige of 'leek'. In 1996 deed de bekende praktisch-theoloog Manfred Josuttis een gewaagde poging om het eigene van de kerkelijke ambtsdrager onder woorden te brengen. In het werk *Die Einführung in das Leben* lanceert Josuttis de gedachte dat de taak van de pastor het beste omschreven kan worden als 'het binnenvoeren van de gelovigen in de zone van het heilige'. De pastor is een 'mystagoog', hij

1 Zie: Heitink 1993; Heitink 1998; Immink 2003.